

Received: 13.05.2019

Accepted: 09.06.2020

Published: 29.01.2020

JOTS, 4/1, 2020: 215-230

Rahmetli Halil Açıkgöz'ün anısına ...

Dede Korkut Kitabında Ola (Ki/Kim) / Bolay Ki / Ola Mı Edatlarının Birleşik Cümledeki Yapısı ve Fonksiyonu Üzerine

*On the Particle ola (ki/kim) / bolay ki / ola mı in the Book Dädä Qorqut and Theirs
Structures and Functions in the Compound Sentences*

Sultan TULU

Muğla/Turkey

E-mail: sultantulu@yahoo.com

In the book of Dädä Qorqut, which is one of the works of the Old Anatolian Turkish period, the particles have different features according to the written language. This article discuss prepositional structures like *ola kim*, *bolay ki*, *ola mı*. They are shown in the sub-clauses together with examples of sentences in the text. Some of these are in the form of a compounded verb. The *ola* is in request mode. It became firstly petrified converb, later probably a particle over time. The use of this preposition is noteworthy in terms of reminding the structure of Old Turkic.

Key Words: the Book of Dädä Qorqut, *ola (ki/kim)*, *ola mı*, {-dl} *ola*, particles.

0. Giriş

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan Dede Korkut metinlerinde bağlama edatları,¹ günümüz yazı diline göre değişik özellikler göstermektedir. Dede Korkut kitabında *ola (ki/kim) /bolay-ki* ve *ola mı* gibi edatların yapısı ve fonksiyonu oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan ilki *ola (kim)*, metinde karşımıza cümleler arası bağlama edatı olarak çıkmaktadır. Bunlardan {-di} *ola*, şekli *ise*, predikatta yardımcı fiil ile kurulmuş partisipli birleşik fiil görünümündedir: *gitdi ola, tutdi ola, kırdı ola* vb. ancak, sondaki *ola* kelimesi, *olmak* fiilinin III. tekil şahısta istek kipi çekimi olup zamanla kalıplaşarak şüphe edatı halini almıştır. Bu edatın kullanımı, Eski Uygurcadaki şüphe edatı *ki* (< erki) yapısını hatırlatması açısından dikkate değerdir. Muhtemelen Eski Anadolu Türkçesi döneminde geçen bu ekin yerini *ki* (< erki) edatı almıştır. Kelime, DKK metninde soru cümleleri şeklinde; {-mi} soru eki, soru zamiri ile ve vurgu/tonlama ile karşımıza çıkmaktadır. Bunları aşağıda alt maddeler halinde DKK metninde geçen cümle örnekleri ile birlikte göstereceğiz. Cümle örnekleri verilirken Dresden nüshası esas alındı. Farklı nüsha örnekler varsa -Vatikan veya Gümbed nüshaları- bunlar ayrıca belirtildi. Numaralandırmalar ise TEZCAN ve ÖZÇELİK neşirlerine göre uyarlandı.

I. Birleşik Fiil Konusu ve *ola*

Muharrem ERGİN'in Dede Korkut Kitabı'nın gramerinden sonra, sözdizimi (sentaksı) üzerine özellikle DEMİR (1996), CEMİLOĞLU (2001) ve DAŞDEMİR'in (2000) çalışmaları anılmalıdır.² CEMİLOĞLU, başka bir çalışmasında (1998: 317-320), içinde *ola* geçen cümlelere değinmiştir. Konumuz ile ilgili ilk defa Ergin, DKK'nda isim-

¹ Fonksiyonlarına göre edatlar üç ana gruba ayrılır: 1. ünlem edatları, 2. bağlama edatları, 3. son çekim edatları. Bağlama edatları fonksiyonlarına göre değişik gruplar altında ele alınmaktadır: 1. Sıralama edatları, 2. Denkleştirme edatları, 3. Karşılaştırma edatları, 4. Cümle başı edatları, 5. Sona gelen edatlar. Bunların bazıları da alt gruba ayrılır (Ergin 1972: 348-373; Oruç 1994: X-XIII). Bağlama edatları, bazı gramer kitaplarında *bağlaç*, *bağlam*, *bağlayıcı* gibi değişik adlandırmalarda kullanılır. *Ola (ki/kim)* edatı, bazı araştırmacılar tarafından cümle başı edatı olarak ele alınmaktadır. Biz bu yazımızda bu edatı cümleler arası bağlama edatı olarak adlandırdık.

² DAŞDEMİR, *ola* kelimesini *ola mı* edatı ile birlikte 'Cümle Sonu Ek ve Edatlar' başlığı altında *ihtimal ek/edatları* olarak ele almıştır (2000: 228).

lerden birleşik fiil yapan yardımcı fiiller arasında *olmak* yardımcı fiil görünümünde (*ola* ile geçen) bu kullanıma dikkati çekmiş, ancak predikatta çekimli fiilden sonra gelen bu yapının apayrı bir kip oluşturduğunu belirtmiştir:

“İsimlerle kullanılışı bugünkünden farksız olan bu fiil (sic!), eserde fiil şekilleri ile çok geniş olarak ve çok değişik fonksiyonlarda çok işlek ve oynak bir şekilde kullanılmış, partisip şekillerinden başka fiillere de getirilerek adeta yepyeni, bilinen kiplerden apayrı kipler meydana getirmiştir.” (Ergin 2009/II: 473)

ERGIN, birleşik fiil çekimi için *gelür oldu, geyer olsun, sorar olsam, alur olsa* gibi örnekleri verdikten sonra, şu yapılarla dikkati çekmiştir: *Ƙırar ola mı; girdüñ ola mı; gitdi ola; yıkturdi ola; seçdürdi ola; ayırdı ola; Ƙırdı ola; aƘlatdung ola; sızlatdung ola; tutdı ola; dimez mi olur; olmaz mı olur; bulunmaz mı olur.*

CEMİLOĞLU, DKK’nda cümlelerin sonuna gelen *gitdi ola; kimün ola, seçdürdi ola, kırdurdi ola, ayırdı ola, aƘlatdun ola, sızlatdun ola* gibi şekillerdeki *ola* kelimesini bir edat olarak kabul etmiştir. Bunun için de DENY ve ERGIN’i referans olarak gösterir. CEMİLOĞLU bu çalışmasında, *ola* edatının Çağatay Türkçesinde *bolgay* şeklinde ve edat olarak kullanılması, kelimenin yapısı ve kökeni konusunda bu araştırmacıların görüşlerine katılır (1998: 319).

ÇAĞATAY’ın bir makalesi de sanırım burada ele aldığımız edatla ilişkilidir. ÇAĞATAY, “Türkçede ki < erki” başlıklı makalesinde soru cümleleri ile bağlı *ki*’lerin Uygurcada geçen soru ve ünlem olabilecek cümle örnekleri üzerinde durur; bunların bir türü {-mU} soru edatından sonra bir *erki* ‘acaba, galiba’ edatını almaktadır. Örneğin, *Dîvânü Luğâtî’t-Türk*’teki *ol kelir mi erki* “O gelir mi ki?” cümlesi Turfan metinlerinde belirgin şekilde görülür ve bu {-mU} soru ekini vurgulamaktadır. Burada *ermek* fiili tıpkı *i-mek* fiilinde olduğu gibi /r/ ünsüzünü düşürüp {-mI} eki ile de bağlanarak/büzüşerek vokal düşmesine neden olmuştur. Bu cümle dahi bu edatın bir ‘soru tekit edatı’ olduğunu gösterir, yani soru cümlesindeki soru edatı *erki* ile vurgulanır (Çağatay 1964: 245).³ *Erki* soru edatı, {-mU} soru eki olmadan, soru zamirleri ile de örneklerde geçmektedir: *Ƙanta erki ol?* “O nerededir ki” vb. ÇAĞATAY, başka eserlerde geçen Uygurca örneklere de değinir, ancak soru

³ ÇAĞATAY, *erki*’yi burada Eski Türkçede benzer anlamda *erinç* ile ve Doğu Türkçesindeki *eken* şekilleriyle de karşılaştırır. ÇAĞATAY’ın makalesine rahmetli meslektaşım Halil AÇIKGÖZ dikkatimi çekmişti. Kendisini minnetle anıyorum.

edatının tarihî seyri içinde gelişmesi ayrı bir konuda ele alınmalıdır. ERGİN'in de bu konuya daha önceden değindiği, yani *erki*'nin devamı niteliğinde bir *ki*'nin olduğu belirtilmektedir (Ergin 1972: 341-342).

Bu örneklerin tümünün soru cümlesinde geçtiği ayrıca dikkat çekicidir:

“Soru cümleleri, isim ve fiil cümlelerinde haber, temenni veya bir durumun sabit olup olmadığına öğrenilmesine yönelik olan soru cümleleri, soru sıfatlarıyla, soru zarflarıyla ve soru zamirleriyle kurulmaktadır.” (Cemiloğlu 2001: 90)

I.1. Ola ve ola (ki/m) < ol-a < bol-GA < bol-GAY (+ Far. *ki* / Tü. *kim*) ‘belki, bir ihtimal, acaba’

a. Soru kelimeleriyle birlikte kurulan soru cümlelerinde

CEMİLOĞLU, aşağıdaki iki cümlede geçen şekli, *ol-* yardımcı fiilinin bildirme işleviyle kullanılan bir özellik olarak gösterir. Ona göre bu durum DKK ile günümüz yazı dili arasındaki başlıca farklardan biridir (2001: 121).

Örnek 1: Sultānum! Gördi: Gök çayıruñ üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş. Yā Rab bu otağ kimüñ ola?, dedi (Drs.40a.4-6) “Sultanım! Baktı: Gök çayıruñ üzerine bir kırmızı otak dikilmiş. Ya Rab, bu otak kimin (olur) ki/ kimin acep?”.

Burada geçen şekil, Vat. nüshasının predikatında bildirme ekiyle verilmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere *ola* edatını Vat. yazıcısı şüphe bildiren ek {-dUr} ile doğru anlamlandırmıştır:

Örnek 2: Bamsı Beyrek bir geyigi kova gétđi. Kova kova bir yere geldi, gördi; ‘Ya Rab, bu otağ kimündür?’, dedi (Pehlivan 2015: 538).

A begler! Oğlan kaçarcu gitđi ola?, déđi.⁴ (Drs. 69a.10) “A beyler! Oğlan nereye gitti ki /acep?, dedi.”

Çeviriden de görüleceği gibi, kelime cümlelerin sonundadır. Burada onun artık tamamen ‘acaba’ anlamında kalıplaşarak edat haline geldiğini görmekteyiz. Cümleye merak ifadesi katmaktadır. Sentaktik bakımdan cümle, iç içe geçmiş bir

⁴ Özçelik çevirisi: “A beyler! Oğlan nereye gitti, dedi.” (2016/II: 686).

birleşik cümledir. Baştaki cümle, ünlem/hitap cümlesidir. *Ola* burada *ki* (< erki) fonksiyonundadır.

b. Soru ekiyle kurulan soru cümlelerinde:

Örnek 3: Mere ‘Azrayil, men seni géñ yérde isteridüm, țar yérde eyü elüme girdün ola mı!, dédi.⁵ (Drs. 81b.2-3) “Bre Azrail! Ben seni geniş yerde arardım, dar yerde iyi elime geçtin/girdin/mi işte/ki!, dedi.”

Bu örnekte *ola mı, ki* (< erki) fonksiyonunda metin üzerinde vurgu/ tonlama odaklamadır (acaba değil!). Cümle sentaktik bakımdan iç içe geçmiş bir birleşik cümledir.

Örnek 4: Yarımasun yarçımasun, bu çoban bizüm hepümüz kırar ola mı?, dédiler, dağı turmayıp kaçdılar.⁶ (Drs. 23a.3; Ergin 42.3) “Gün ışığı/gün yüzü görmesin, bu çoban bizim hepimizi kırar/ öldürür mü ki?, dediler.”

Cümle sentaktik bakımdan iç içe geçmiş bir birleşik cümledir. Bu örnekler dışında aşağıdaki örnek te (*bolay ki* ile) dikkat çekicidir. Burada yazıcı kanımızca kelimeyi çekimlerken dipnüshadaki arkaik şekli birlikte yazıya geçirmiştir:

Örnek 5: Karşu yaçadan kâfirler-a!⁷ bakışurlar, eydürler: Güreşdiler ola mı, bolay ki bizüm-ki yénge, dédiler. (Drs. 137a.3-4) “Karşı yakadan/taftan kafirler habire /hey!/ bakışurlar, derler, ‘Güreştiler mi ki/ acaba?, Ola ki /belki (de) bizimki yener.”

Bu örnekte de *ola mı ki* (< erki) fonksiyonunda metin üzerinde vurgu/tonlama odaklamadır. Cümle sentaktik bakımdan iç içe geçmiş bir birleşik cümledir.

⁵ Özçelik çevirisi: “Mere Azrail, ben seni geniş yerde isterdim (!), dar yerde iyi elime geçtin, dedi.” (2016/II: 700). Özçelik, eserin birinci cildinde bu cümlede geçen *istemek* fiili için ayrı bir madde açıp anlamını doğru olarak verdiği halde, iste- ‘aramak, izini sürmek’, eserin II. cildinde kelimeyi olduğu gibi almıştır (2016/I: 607-608).

⁶ Özçelik çevirisi: “Günyüzü görmesin bu çoban hepimizi kıracak iyi mi, dediler.” (2016/II: 640)

⁷ Metinde *kağirler-e* okunacak şekildedir. Özçelik/I 2016: 818 *kağirler a!* (Drs. 137a.4). Şimdiye dek kelimenin sonundaki güzel *he*, araştırmacılar tarafından bir yazım hatası gibi düşünülmüş ve kelime *kâfirler* olarak okunmuştu. Özçelik, metnin bağlamına göre bunun bir ünlem olabileceğine dikkat çekmiştir. Bunun örneklerine Horasan Türkçesi metinlerinde *hey* olarak sık karşılaşılmaktadır. Metnin bağlamına da ‘habire, ikide bir’ anlamı uygun düşmektedir. (Tulu 2009)

Bolay ki ise arkaik bir kullanım olup burada iki cümleyi birbirine bağlayan cümleler arası bir bağlama edatıdır. (Bk. 21. ve 32. numaralı örnek cümleler)

Yukardaki örneklerde buraya kadar bütün cümlelerde *ola* ‘belki, acaba, ola ki’ anlamlarını vermekte, şüphe ve merak bildirmektedir.

DKK’nda bu edat cümlenin predikatında genellikle teklik üçüncü şahıs çekimlerinde görülür. Yalnız bir örnekte teklik ikinci şahıs çekimindedir: *girdün ola mı?* (Bk. 3. örnek cümle!) Burada anlam bakımından predikat vurgulanmaktadır.

b.1. Soru ekiyle ve vurgu/tonlama ile kurulan soru cümlelerinde {-mAz} mI olur (< mi *ola) ‘-mAz mI ki/acep?’

Şüphe edatı *ola*’ yı çağrıştıran soru cümlelerinde {-mI} eki şimdiye dek araştırmacılarca açıklanması zor bir yapı idi. Predikatın istek şekli Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman yanında geniş zamanı da ifade eder. Burada predikatın *ola* (istek kipi) olması beklenirken yerine *olur* (geniş zaman) şeklini görmekteyiz: {-mI} *olur*? Hâlbuki soru cümlelerinde (bk. b maddesi) vurgulu *ola mı* şeklinin geçtiğine tanık olmaktayız. Bunda yazıcının payı var mıdır, bilinmez. Bunlar olumsuz soru cümleleri şeklindedir ve cevabı içinde ‘elbette olur’ anlamında retorik soru özelliği barındırmaktadır. Ayrıca kelimenin *ola* olmasını düşündüren bir başka önemli nokta da kanımızca onun cümlede şüphe ve vurgu ifade etmesidir. Bunlara ERGİN, daha önce, *partisipli birleşik fiil altında*, kip görünümünde aykırı yapılar olarak dikkat çekmişti: *dimez mi olur; olmaz mı olur; bulunmaz mı olur*. Ancak, bu örneklerde predikat aslında geniş zaman kipinin olumsuz çekiminden ibarettir. Cümle, vurgu/tonlama ile kurulan olumsuz soru cümlesidir ve bunlar bütün metin boyunca sadece beş cümle örneğinde geçmektedir. (Bk. 5-11. cümle örnekleri)

Kısacası *olmaz mı olur?* “olmaz mı ki/ ola/ acep?” yapısındaki *olur* kelimesi, vurgu/tonlama ifade eden bir edat fonksiyonundadır. (Drs. 29a.11-12; 29b-1-2; 98b-12; 123a-11-12)

Anadolu ağızlarındaki türkülerde geçen benzer yapı *olmaz m’ola* için krş. *Kara tren gelmez m’ola/ Düdüğünü çalmaz m’ola/ Gurbet ele yar yolladım/ Mektubunu almaz m’ola ...*

Örnek 6: Hey ana, ‘arabî atlar olan yérde, bir kulunu olmaz mı olur?

Örnek 7: Kızıl develer olan yérde, bir köşegi olmaz mı olur?

Örnek 8: Ağca koyunlar olan yérde, bir kızıcağı olmaz mı olur? (Drs.29a.10-11-12) “Hey ana! Arap atlarının olduğu yerde, bir kulunu olmaz mı ki/ olmaz mı acep ya da belki olmaz olur mu?/Kızıl develerin olduğu yerde bir köşegi olmaz mı ki/olmaz mı acep/olmaz olur mu?/ Akça koyunların olduğu yerde, bir kuzucağı olmaz mı ki/olmaz mı acep/ olmaz olur mu?”

Birkaç yerde *olmaz mı olur* yerine alternatif olarak bulunmaz mı *olur* şekli de görülür:

Örnek 9: Ana babam sağ olsun, bir menüm gibi oğul bulunmaz mı olur? dedi. “Annem babam sağolsun, bir benim gibi oğul bulunmaz mı ki/ mı acep/ bulunmaz olur mu?” (Drs. 29b-1-2) ayrıca krş. Drs. 29a.13. yukarda 5. Cümle.

Örnek 10: Beg yigit, baş esen olsa börk bulunmaz mı olur? (Drs.98b-12) “Bey yiğit baş (sağ-) esen olursa (ona) börk bulunmaz mı ki/acep (veya) bulunmaz olur mu?”

Örnek 11: Gişi koynında yatan helâline sırrın démez mi olur? Nedür hâlung?, dedi. (Drs. 123a-11-12) “Kişi/insan koynunda yatan helaline sırrını demez mi ki /demez mi acep/demez olur mu? Nedir halin?, dedi.”

c. Vurgu/tonlama ile belirtilen soru cümlelerindeki kullanım: {-dİ} ola

Yine ERGİN’in işaret ettiği DKK’ndaki aykırı bir yapı görünümü veren bu şekilleri aşağıda örnek cümleler halinde göstereceğiz:

yikturdı ola (Ergin I/2009: 222-13); seçdüirdi ola (Ergin I/2009: 223-1); ayırdı ola (Ergin I/2009: 223-3); kırdı ola (Ergin I/2009: 223-4); ağlatdung ola (Ergin I/2009: 223-6); sızlatdung ola (Ergin I/2009: 223-6); tutdı ola (Ergin I/2009: 233-6).

Ayrıca Vat. nüshasında Bamsı Beyrek hikâyesinde bir örneğe rastladık:

Örnek 12: Evünüz ardında sarvanlar seni gözler/Kankı dereye gétدی ola? déyü izin izler (80b.7-11). “Evinizin ardında kervancılar seni gözler/Hangi dereye gitti acep, diye izin izler.” (Pehlivan 2015: 470)

Bu yazımızı hazırladığımız esnada Dede Korkut Kitabının yeni bir boyu ve 27 soylamadan ibaret bir elyazması keşfedildi. 2019 yılının Haziran ayında birkaç kez yayımlanan DKK’nın 13. boyunu oluşturan *Salur Kazan’ın Ejderha ile Savaşı* metninde de bu yapıyı tespit ettik:

Örnek 13: Bayındır pâdişâh söze geldi. Dédi benim vekîlim ğazan er igiddür, yég igiddür. Belki bir ejdehâya rast geldi ola, öldürdi ola, ejdehânun donına girdi ola. (Güm. 59.12-14); “Benim vekilim olan Gazan cesur yiğittir, belki bir ejderha ile karşılaşmış, onu öldürmüş ve bir ejderha kılığına girmiştir” (Azmun 2019: 64, 88)

Aynı cümleleri Ekici şöyle çevirmiştir:

“... Belki ejderhaya rast geldi ve ola ki onu öldürdü. Ola ki ejderhanın donuna girdi” (Ekici 2019: 30b)

Shahgoli vd. 2019’da metnin çevirisi yoktur. Ayrıca makalenin gramer özellikleri kısmında da bu yapının incelemeye alınmadığı görülür.

DKK’nın söz dizimi çalışmasının sonuç kısmında CEMİLOĞLU, bu tür şekillerin birleşik fiil konusuna dâhil edilmemesini, bunların günümüz yazı dilinden farklı olan şekiller olduğunu belirtir (Özçelik/I 2016: 117). (Krş. 11-22. örnek cümleler) CEMİLOĞLU, bunda haklı olmakla birlikte, metinde geçen bu şekillerde *ol-*, yardımcı fiil değil, bir edat olarak değerlendirilmelidir. Bu yapı dikkat edilirse, genellikle DKK’nın (8. hikâye) Tepegöz destanında görülmektedir. Vat. nüshasında, Bamsı Beyrek’te, daha sonradan keşfedilen Güm. nüshasında bu yapıya tek tük örnek te olsa rastlamak çok ilginçti.

Soru şeklinde, ama vurgu/tonlu örnek cümleleri en güzel şekilde Basat’ın Tepegöz tarafından öldürülerek yenmiş olan kardeşine söylediği ağıttır. Burada kelime yedi defa geçmektedir:

Örnek 14: Kırk yérde tikilmiş otaḥ laruḡ/O zâlim yıkdurdi ola ḡardaḡ!

Yügrük olan atlaruḡ tavlasından/O zâlim seḡdürdi ola ḡardaḡ.

Beserek beserek develerüḡ ḡatarından/O zâlim ayırdı ola ḡardaḡ.

Şölenünđe kırduḡuḡ ḡoyunuḡ/O zâlim kırdı ola ḡardaḡ.

Güvencümle getürdüḡuḡ gelincüḡuḡ/O zâlim senden ayırdı ola ḡardaḡ.

Aḡ şaḡallu babamı/‘oḡul!’ deyü aḡlatduḡ ola, ḡardaḡ!

Aḡca>m< yüzlü anamı sızlatduḡ ola, ḡardaḡ? (Drs. 113a.12-113b.7)

Bu cümlelerde hitap/ünlem dikkati çeker. Bu örneklerin geçtiği yapının aydınlatılması için Tepegöz hikâyesindeki şu pasajı da görmekte yarar var. Bu pasajda bu yapı (tutdı *ola*)⁸ dört kere geçmektedir. Burada Tepegöz tek gözünü kaybettikten sonra gözüne bir ağıt yakarak şu soylamada bulunur:

Örnek 15: Ağ saçallu kocaları çok ağlatmışam/Ağ saçalı qarışı tutdı ola, gözüm seni.

Ağ bürçeklü qarıcıqları çok bozlatmışam/Gözi yaşı tutdı ola gözüm seni.

Bi[yı]cağı qararmış yigitçükleri çok yemişem/Yigitlikleri tutdı ola gözüm seni!

Elcügezi kınalı kızcuğazları çok yemişem/Qarışçu[k]ları tutdı ola, gözüm seni. (Drs. 118b.5-10)

Evünüz ardında sarvanlar seni gözler/'Qanķı dereye gétđi ola?', déyü izin izler.⁹

Yukarıda örneklerini verdiğimiz bu cümleler ayrıca paralelizme güzel örneklerdir. Önceki örnek cümlelerde soru eki yazılmışken, sonraki cümlelerde soru vurguda gizlenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde soru cümleleri, soru eki yerine vurgu/tonlama ile söylenir. Azerbaycan Türkçesinde soru cümlesinin fiil çekiminde soru ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinden farklıdır. Türkiye Türkçesinde, görülen geçmiş zaman, şart ve emir çekimlerinde soru eki daima sondadır; *geldim mi, gelsem mi, geleyim mi* örneklerinde olduğu gibi. Diğer çekimlerde ise soru eki, Türkiye Türkçesinde şahıs ekinin önüne getirilir: *geliyor muyum, gelmiş miyim, gelmeli miyim* örneklerinde olduğu gibi. Azerbaycan Türkçesinde ise bütün çekimlerde soru eki sona getirilir: *gelerem mi, gelirem mi, geleceğem mi, gelmişem mi* örneklerinde olduğu gibi (Ergin 1971: 219).

ERGIN, DKK'nda, predikatta çekimli fiilden sonra gelen bu yapının apayrı bir kip oluşturduğunu belirtmişti (Ergin II/2009: 473) Bu durumda ERGIN'in yukarıdaki tanımında, birleşik fiil çekimi altında, {-dİ}/{-dU} *ola* yapısı için 'yepyeni bir kip görüntüsü' taşıdığı izleniminde yanıldığını söyleyebiliriz. Bundan ötürü de bu yapıyı birleşik fiil olarak ele almak doğru değildir.

⁸ ÖZÇELİK, *ula* olarak okumayı teklif etmektedir. (Özçelik 2016/II: 473)

⁹ Bu dize Drs. nüshasında yoktur. Aynı dize Drs.'de: *Evünüz ardında sarvanlar sana bakar/Büldür büldür gözlerinin yaşı akar* (Pehlivan 2015: 470).

II. Cümleler arası bağlama edatı olarak *ola (ki/kim)* ‘belki de, ihtimal; sakın’ (Drs. 9a.9; 11a.11, 89b.8; 137a.4)

Eski Anadolu Türkçesinde bağlama edatı olarak kullanılan bu edat, başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye ihtimal ifadesiyle bağlar,¹⁰ iki cümleyi birbirine bağladığı için cümleler arası bağlama edatı olma özelliği taşır.¹¹

ola (ki), edatlaşmış bir fonksiyonda olup kendisinden sonra gelen yüklemi istek kipinde çekimler. Bu yapı Farsça cümle yapısının etkisinden kaynaklanmaktadır. Farsçada özellikle bu gibi edatlardan sonra predikat istek kipindedir. (krş. Far. *şayed, belki, meger*)

Örnek 16: Bir gün *ola* düşem, ölem; yérümde yurdumda kimse *çalmaya*. (Drs. 36a-3-4) Krş. Vat. 68a.4: Bir [gün]¹² *ola* düşem ölem, yérümde yurdumda kimsem *çalmaya, dédi*. “Bir gün *ola ki/ olur da/ belki* düşüp ölürsem, yerimde yurdumda kimsem kalmaz”.

Bu cümleyi aşağıda Farsça çevirisi ile karşılaştıralım:

Rūzī ke *şayad be-rasad; be-miram*, dar cāy-am o kaşwar-am hīç kesī *na-manad*. Burada, *şayad* ‘belki’ edatı görüleceği üzere predikatı (*na-manad*) istek kipinde yönetmektedir.

Eski Anadolu Türkçesinin bir özelliği olan {-A} eki DKK’nda olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de bugün bütün şahıslarda istek kipini karşılar ve DKK’nda en çok kullanılan kiptir. Horasan Türkçesinde de benzer sentaktik yapıyı gözlemlemekteyiz; ancak bağlama edatlı birleşik/bağlı cümlelerde predikat, teklik üçüncü şahıs istek kipi {-A} yerine emir kipi {-sUn} eki ile çekimlenir. Bu Oğuz Türkçesinin gelişme seyrini göstermek açısından önemli bir ölçüt sayılabilir (Tulu 2009).

¹⁰ Far. *şayed (ki)* ‘eğer; belki’ edatı ile benzerlik gösterir. *Şayed* başında bulunduğu cümleyi sonraki cümleye şart ifadesi ile bağlar. İhtimal ifadesi varsa istek kipi ile bağlar. *Tā ki/kim* (< Far. *tā* ve Tü. *kim*) bağlama edatında da benzer yapı vardır, sınırlama ifade eder. Bk. Oruç 1994: 5-6, 507-508.

¹¹ HACİEMİNOĞLU, DKK’nda *ola kim* edatını cümle başı edatı gibi göstermektedir. Metinden dört örnek vermiştir.

¹² Orijinal metindeki eksik kelimeler ayraç [] içinde gösterildi.

Örnek 17: Ulu ıoy éyle, hâcet dile, ola-kim bir ağızı du'âlonuı alkışıyla tanrı bize bir yetmen 'ayal vére. (Drs. 9a.9-10) "Büyük bir toy/şölen düzenle, duada/dilekte bulun. Ola ki/belki bir ağızı dualının duası /alkışı ile/Tanrı bize bir tanecik oğul verir."

Örnek 18: Gelüı oğlanı babasına kovlayalum, ola-ki öldüre, gene bizüm 'izzetümüz hürmetümüz anuı¹³ babası yanında hoş ola, artuı ola, dédiler. (Drs. 11a.11-13) "Gelin oğlanı babasına çekiştirelim, belki öldürür, yine bizim izzetimiz hürmetimiz onun babası yanında iyi olur, artar, dediler."

Örnek 19: Kıoca eydür: Gördüı-mi men maıa netdüim! Oğlana kıorlıııç haberler véreyim, ola kim gétmeye, döne, dédi. (Drs. 89b.7-8) "İhtiyar/yaşlı adam der: Gördün mü ben bana n'ettim (ne yaptım)! Oğlana korkunç haberler vereyim, belki gitmez, döner, dedi."

Örnek 20: Mere bâzırgânlar, varuı, iklim [iklîm] arayı, [ola ki] Beyregüı ölüsü [dirisi]¹⁴ haberin getüreydüıüz, ölü-mi-dir¹⁵ [diri-mi-dür]? (Drs. 49a.12-13) "Bre bezırgânlar, gidin/varın, iklim (iklim) arayın, (belki/ ola ki) Beyreğın ölüsü [dirisi] haberini getirirsiniz, ölü müdür (diri mi dir)?"¹⁶

Bu cümlede edat *ola ki*, ya da *ki*'si düşen bir birleşik/bağılı cümle olmalıdır. *Ki* bağlama edatı birleşik/bağılı cümlelerde düşebilmektedir. *Ki*'nin düşme olayı Farsçada da görülür.

Örnek 21: Varayın, bolay-ki maıa bir esİR véreydi, oğlançuğum kıurtaraydum, dédi. (Drs.112b.1-2)

Farsça sentaktik karşılaştırma açısından şu cümle örneğini burada verelim: *Bâşad ki hak teâla marâ az-în renc ħalâs dehad* "Ola ki /belki yüce Tanrı beni bu ıstı-raptan kıurtarır." (Kantar 2015: 82, 89)

¹³ Metinde *elüı*.

¹⁴ Tamir Vat. 75a.7-8'e göre.

¹⁵ Kelime *elif waw mim ye* ile yazılmış yani *öl(i)-mi dir* okunacak şekilde. Krş. Drs. 15a.13. Burada ölüm yazımdan da anlaşılacağı üzere, *ola* yerine kelimenin *öli midir* şeklinde okunmalıdır, zira *ola* yazımda şimdiye dek *eliflam-elif* ile yazılı iken burada *elif waw lam mim* şeklindedir. Sondaki *dal* ve *re* ise bildirme ekidir.

¹⁶ Özçelik çevirisi: "Mere tüccarlar, gidin, iklim iklim arayın, Beyrek'in ölüsü dirisi haberin getirin olur mu?" (2016/II: 666).

II.1. Cümleler arası bağlama edatı *bolay-ki* ‘belki, olur ki, ola ki’ (Drs. 83a.5-7; 112b.1; 137a.4)

Bütün metinde yalnız üç yerde geçen bu edat, daha önceki nüshalardan yazıya geçirilen *ola ki(m)* edatının arkaik şeklidir.

Örnek 22: Deli Dumrul eydür: Men néçe cân bulayım? Meger bir qoca babam, bir qarı anam var. Gel gédelüm ikisinden biri bolayki cânın vére. (Drs. 83a.5-7) “Deli Dumrul der: Ben nasıl can bulayım? Zira bir ihtiyar babam ile bir yaşlı annem var, gel gidelim, ola ki/ olur ki/ belki ikisinden biri canını verir.”

Örnek 23: Basat şimdi aqın-dan geldi. Varayın, bolayki manga bir esir véreydi, oqlancuğum kırtaraydum, dédi. (Drs. 112b.1-2) “Basat şimdi akından geldi. Gideyim, belki bana bir esir verir, oqlancuğımı kırtarırım.”

Örnek 24: Qarşu yaqadan kâfirler a! baqışurlar, eydürler: Güreşdiler ola mı, bolay ki bizüm-ki yénge, dédiler. (Drs. 137a.3-4)

II.2. Olumsuz şekilde kullanım: *olmaya-kim* ‘sakın’¹⁷

32. [Babam] maqa, ben seni yüzü niqablu Beyreke vérmişem, déridi; olmaya-kim bu ola. Drs. 40b.13-41a.1. “Babam bana, ben seni yüzü nikablı Beyreğe verdim, sakın bu (o) olmasın /olmaya/!” krş. Vat. 70b.7-10 (Pehlivan 2015: 540).

Ola ki(m) edatının olumsuz olan bu edat, sentaktik bakımdan onunla benzerdir: Predikat istek kipindedir, ancak bu Türkçeye uyarlandığında emir kipinin olumsuz çekimi (burada teklik üçüncü şahıs) ile uygun düşer.

Sonuncu örnek cümlede şüphe edatı ile cümleler arası bağlama edatı birlikte geçmektedir. Bu cümle örneğinde yüklem *bolayki* edatından sonra isteğin hikâyesi kipindedir. Bu tür bağlı cümle yapıları Farsça etkisi ile oluşmuştur, zira *şayed*, *belki* gibi edatlardan sonra da *ki* bağlama edatındaki gibi, yan cümlelerin yüklemi istek kipinde çekimlenmektedir.

¹⁷ Krş. Far. *na-konad* ‘sakın, olmaya’.

Sonuç

ERGIN'in DKK gramerinde partisipli birleşik fiil çekimi {-dI}/{-dU} *ola* görünümündeki dikkati çektiği yapılarda *ola* kelimesi Eski Anadolu Türkçesi döneminde veya daha önceden kalıplaşarak edat halini almış olmalıdır. Kelime, *olmak* fiilinin teklik üçüncü şahısta istek kipinin çekimi ile kalıplaşmıştır: *ola* (< bol-a < bol- gay) Kelime burada 'belki, acaba' anlamında bir şüphe edatı fonksiyonundadır. Bu kullanım soru cümlelerinde soru zarfı, {-mI} soru eki ve tonlama/vurgu ile karşımıza çıkmaktadır.

İç içe geçmiş birleşik cümlelerde ise *bolay ki(m)* edatını, cümleler arası bağlama edatı olarak ele almak gerekmektedir. Bu tür cümlelerde bu edat, predikatı Farsça sentaks etkisi ile istek kipinde yönetir. Bu bağlamda, metni yazıya geçiren kişinin arkaik şekil olan *bolay ki(m)* edatını yansıtması önemli bir noktadır.

Ola edatının kullanımı ayrıca fonksiyon bakımından Eski Türkçede geçen *ki* (< ärki)'yi hatırlatmaktadır. Bu durum, tarihî metinlerin dilindeki gelişimi ve karşılaştırılması bakımından ayrıca önem taşır.

Metinlerin orijinal dönemin dilinden Türkiye Türkçesine dil içi çevirisinde ve yorumlanmasında bu edatların sentaktik ve semantik bakımdan kullanımı ve fonksiyonu da dikkate alınmalıdır. Soru cümlesinde soru ekinin kullanımı kimi lehçelerde günümüz Türkçesinden ayrılır. Örneğin, Azerbaycan Türkçesinde soru eki genellikle cümlenin sonuna gelmekte ve konuşma dilinde çoklukla düşmektedir. Tarihî metinler üzerindeki filolojik çalışmalar, bu tür gramer birlikleri örneğinde, diğer disiplinlerin anlaşılması açısından temel oluşturur. DKK örneğinde bu sorunların çözümlenmesi metinlerin Türkçe yorumlanmasında büyük katkısı olacaktır.

Kısaltmalar

bk. = Bakınız.

DKK = Dede Korkut kitabı.

Drs. = Dede Korkut kitabının Dresden yazması.

Far. = Farsça.

Güm. = Dede Korkut kitabının Gümbed yazması.

krş. = karşılaştırınız.

Tü. = Türkçe.

Vat. = Dede Korkut kitabının Vatikan yazması.

Kaynakça

AÇIKGÖZ, H. & M. YELTEN (2005). Kelime Grupları, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

ALAVİ, B. & J. ALAVİ (1976). Lehrbuch der persischen Sprache, München.

AZMUN, Y. (2019a). Dede Korkut'un Üçüncü Elyazması, Yeni Soylamalar ve Boylar (Hikâyeler) ile Türkmen Sahra Nüshası, Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük-Tıpkıbasım, İstanbul: Kutlu Yayınevi.

AZMUN, Y. (2019b). "Dede Korkut'un Yeni Nüshası ve İki Yeni Boy Üzerine", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 4/1: 132-142.

BİNYAZAR, A. (2007). Dede Korkut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

CEMİLOĞLU, İ. (1998). "Dede Korkut'taki Bazı Cümlelerin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesi İle Mukayesesi", Türk Dili, 556: 315-320.

CEMİLOĞLU, İ. (2001). Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÇAĞATAY, S. (1964). "Türkçede ki erki", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1963, Ankara, 1964, s. 245-250.

DAŞDEMİR, M. (2000). Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

DEMİR, N. (1996). "Eski Türkiye Türkçesinde 'Ola' Edatı", Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2: 177-186.

ERGİN, M. (1971). Azeri Türkçesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ERGİN, M. (1972). Türk Dil Bilgisi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ERGİN, M. (2009). Dede Korkut Kitabı I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, N. (1984). Türk Dilinde Edatlar, 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KAÇALIN, M. S. (2016a). Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznamesi, İstanbul: Kitabevi.

KAÇALIN, M. S. (2016b). Oğuzların Diliyle Dedem Korkud'un Kitabı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KANAR, M. (2015), Farsça Dilbilgisi, Konuşma-Çeviri Tekniği-Anahtar Kelimeler, İstanbul: Say Yayınları.

ORUÇ, B. (1994). Oğuz Grubunda Edatlar, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]

ÖZÇELİK, S. (2016). Dede Korkut: I. Dresden Nüshası, Giriş, Notlar; II. Metin, Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PEHLIVAN, G. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji, Yaratım, Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli bir İncelemesi, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

SERTKAYA, O. F. (2006). Dede Korkut Kitabı, Dresden Nüshasının 'Giriş' Bölümü, İstanbul: Ötüken Yayınları.

SHAHGOLİ, N. K. vd. (2019). "Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 16/2: 147-379.

TEZCAN, S. & H. BOESCHOTEN (2001). Dede Korkut Oğuznameleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TEZCAN, S. (2001). Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TULU, S. (2009). Horasan Türkçesinden Folklor Örnekleri (Bocnurd Ağzı), Konya: Kömen Yayınları.